

«Τσαλαπετεινός (Upupa epops)» της Ελένης Σαραντίτη

Ελένη Σαραντίτη Δημοσιεύτηκε 30 Σεπτεμβρίου 2018

«Τάιζε την ψυχή σου, για να σε ακούει». (Hrání dúshe da si shlúse.) Πομακική παροιμία

Διηγείται ο Ρωμαίος σοφιστής και δάσκαλος της ρητορικής Κλαύδιος Αιλιανός (170-235) ότι κάποτε ο τσαλαπετεινός ήταν άνθρωπος. Πριγκιπόπουλο. Και κοσμαγάπητο. Αγαπούσε δε τόσο τους γονείς του ώστε όταν εκείνοι πέθαναν, έσχισε την κοιλιά του και τους έβαλε μέσα πεθαίνοντας και ο ίδιος. Ο ήλιος όμως είδε τον σεβασμό και την αφοσίωση του βασιλόπουλου στους γεννήτορές του και είπε και μεταμορφώθηκε στο πανώριο αυτό πουλί με τη χρωματιστή κορόνα στο κεφάλι, ώστε να θυμούνται όλοι τη μεγαλειώδη και ανήκουστη αυτή πράξη λατρείας.

Άλλοι πίστευαν ότι το λοφίο είναι δώρο του βασιλέα Σολομώντα, ο οποίος δροσίστηκε με τα φτερά του τσαλαπετεινού όταν το πονετικό πουλί κάθισε στον ώμο του μέρα με κάψα. Πολλοί έχουν να πουν ακόμη ότι όταν κάποτε ο γιος και διάδοχος του Δαβίδ, τρίτος –και σημαντικότερος βασιλέας του Ισραήλ– ο Σολομών, καλούμενος και «σοφός», αναπαύεται καταμεσήμερο στα μυθικά για την ομορφιά τους περιβόλια του παλατιού του, έβραζε ο τόπος από τη ζέστη. Τότε οι τσαλαπετεινοί κατακουσαν στις στατάδες των θάμνων, στις τριανταφυλλιές και στο πλούσιο χορτάρι, άρχισαν να πετούν επάνω από το κεφάλι του για να του κάνουν ίσκιο ενώ συγχρόνως, με τις κινήσεις των φτερών τους, δημιουργούσαν ένα δροσερό, ευφραντικό για τον μεγάλο βασιλέα αεράκι.

Ο Σολομών, ευγνώμων, θέλησε να τους ευχαριστήσει γι' αυτό και ρώτησε τον αρχηγό των τσαλαπετεινών: «Για τη χάρη που μου κάνατε, πώς θα μπορούσα να σας ανταμείψω; Ζητήστε μου ό,τι επιθυμείτε». «Ω, ίσως θα μπορούσε να μας χαρίσει από μια χρυσή κορόνα για τις κεφαλές μας, ολόδια με αυτή που φοράς...» Σαν το άκουσε ο Σολομών, έκλεισε συλλογισμένος τα μάτια και μετά μίλησε: «Ζητήστε μου, φίλοι μου, οτιδήποτε άλλο- αυτό μόνον κακό θα σας φέρει και εγώ δεν έχω τη δύναμη να το πάρω πίσω...»

Όμως οι τσαλαπετεινοί επέμεναν πεισματικά και σε λίγο στα μικρούλια κεφάλια άστραφταν ολόχρυσες κορόνες. Πλην τα ωραία, φιλικά πουλιά, δεν τις χάρηκαν πολύ, καθώς οι άνθρωποι, ευθύς ως πληροφορήθηκαν το σπάνιο γεγονός, εγκατέλειψαν τις δουλειές τους στα εργαστήρια και στα χωράφια και άρχισαν να κυνηγούν τους τσαλαπετεινούς με σφεντόνες ή έστηναν παγίδες. Φυσικά, για το χρυσάφι.

Θορυβμένα, πονεμένα, αποδεκατισμένα τα πουλιά χώθηκαν στις κρυψώνες τους νηστικά και διψασμένα. Έως ότου, καθώς μια μέρα περπατούσε στους αγρούς ο σοφός βασιλέας, την προσοχή του τράβηξε ένα τάλαιπωρημένο πουλί που προσπαθούσε να ξετρωπώσει με χίλιες δυο προφυλάξεις από τα χαμηλά κλωνάρια ενός δέντρου- ήταν ο αρχηγός των τσαλαπετεινών. Μα στεκόταν εμπρός στον Σολομώντα ταπεινός, πληγωμένος, ικετευτικός. Προσπαθώντας δε να σκεπάσει με τις φτερούγες του το χρυσό ολοσκάλιστο στέμμα, έβαλε φωνή σπαρακτική: «Είχες δίκιο, βασιλιά! Σε παρακαλώ, πάρε πίσω τις χρυσές κορόνες μας, αλλιώς θα πεθάνουμε όλοι. Ή οι άνθρωποι θα μας αφανίσουν ή η πέινα και η δίψα!» Και ο Σολομών: «Σε ειδοποίησα τότε. Δεν μπορώ να πάρω πίσω το δώρο μου!» «Ωστε δεν υπάρχει ελπίδα; Δεν υπάρχει σωτηρία για μας»; Ο μέγας βασιλέας έπεσε σε συλλογή με τα μάτια να αντικρίζουν αδελφικά τη γη. Ώρα σκεπτόταν. «Δεν θα πάρω πίσω τις κορόνες σας- θα τις αντικαταστήσω όμως με κορόνες από πολύχρωμα, εντυπωσιακά φτερά».

Στα αρχαία ελληνικά, ο τσαλαπετεινός ονομάζεται *έποψ*, επόπτης δηλαδή, αλλά και *τηρεύς*, αυτός που επιτρεί, αυτός που βλέπει τα πάντα. Στα λατινικά ονομάζεται *urupa* «ούτω κληθείς εκ της φωνής αυτού» (H.Liddell – R.Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*). *Εποποιή* ή *ποποπό* θα τον ακούσουμε στους αρχαίους κωμικούς. Σε πολλούς μύθους μεταφέρει αγέγματα σε μάγους ή μάντιες, γιατί ορισμένοι λαοί ανέκαθεν πίστευαν ότι το πουλί αυτό συμβολίζει την εσωτερική γνώση.

Το γνωστό χαρισματικό πουλί, που βρισκόταν στην υπηρεσία του γητευτή και προστάτη των πτηνών Σολομώντα, για μεγάλο διάστημα εκτελούσε χρέη μεσάζοντα μεταξύ του βασιλέα του Ισραήλ και ποιητή του μεγαλύτερου ερωτικού ποιήματος που βλάστησε ποτέ –Το Άσμα Ασμάτων– και της βασίλισσας του Σαβά, έως ότου πραγματοποιηθεί η ονειρική και ξακουστή συνάντησή.

Πιστευόταν ότι ο Σολομών («Σ' λογό» στα εβραϊκά, που σημαίνει «ειρηνικός») είχε την εσωτερική γνώση και επικοινωνούσε με τα ζώα, πολλά από αυτά ήταν ευνοούμενά του, γνώριζε τη λαλιά όλων, τα καλούσε συχνά σε διάλογο τερπνό. Έτυχε μια μέρα να τα καλέσει όλα και όλα έσπευσαν με χαρά- μόνος απών ο έποψ, ο οποίος άργησε να παρουσιαστεί. Όταν, έπειτα από κάμποσους μήνες επέστρεψε, σε ερώτηση του σοφού βασιλέα τι άραγε του συνέβη και εξαφανίστηκε, το πουλί, κατάκοπο, απάντησε: «Ω, βασιλιά, τριγυρίζα νηστικός και διψασμένος σ' ολόκληρο τον κόσμο μήπως και αντικρίσω μια χώρα που δεν ανήκει σ' εσένα. Εντέλει τη βρήκα αυτή τη χώρα. Ακτινοβολεί. Είναι δε η μόνη που δεν έχει υποταχθεί στο μεγαλείο και τη δύναμή σου, ένδοξε βασιλιά. Πρόκειται για ένα βασίλειο όπου το χρυσάφι είναι πιο φθινό από το χώμα. Στη χώρα αυτή βασιλεύει γυναίκα. Η βασίλισσα του Σαβά. Μπλίκις το ωραίο όνομά της. Κάποιοι την ονόμαζαν και Μακέδα. Πάντως, άκουσα ότι η ομορφιά της δεν έχει το ταίρι της, όπου και να το αναζητήσεις. Το ίδιο και η αηδονολαλιά της».

Βλέπουμε λοιπόν στον μύθο ότι ο έποψ, ο επόπτης δηλαδή, ήταν αυτός που ανακάλυψε το μυστικό βασίλειο του Σαβά. Το οποίο, σημειωτέον, λόγω της γεωγραφικής του θέσης είχε γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη. Επρόκειτο για βασίλειο της Αραβίας και εκτεινόταν στο νοτιοδυτικό τμήμα της, στα απέναντι παράλια της Υεμένης και στην περιοχή όπου βρίσκεται σήμερα η Αιθιοπία.

Η βασίλισσα Μπλίκις άκουσε από ξένους εμπόρους λόγους εκστατικούς για τον Σολομώντα και αποφάσισε να τον επισκεφθεί. Λίγο πριν αναχωρήσει, απευθυνόμενη στον λαό της είπε: «...Πνίγομαι από αγάπη για τη σοφία του νου. Γιατί η σοφία είναι πιο ακριβή από χρυσάφια και ασήμια. Πιο γλυκιά από το μέλι και πιο μεθυστική από το κρασί, πιο φωτεινή από τον ήλιο. Είναι πηγή απόλαυσης για την καρδιά, λάμψη για τα μάτια, δύναμη και ασπίδα για το σώμα...». Έτσι, εφοδιάστηκε με τα απαραίτητα, μα και με πολύτιμα δώρα προοιζόμενα για τον Σολομώντα, όπως 120 τάλαντα χρυσού, σπάνιους πολύτιμους λίθους και αρώματα μαγευτικά, φερμένα από τόπους μακρινούς, υφανσιμα σαν αχειροποίητα. Ένα πρωί, με τη σύμφωνη γνώμη και τις ευχές των αρχόντων, ξεκίνησε. Το караβάνι της αποτελούνταν από 697 άλογα και αμέτρητα μούλάρια.

Τα υπόλοιπα είναι γνωστά. Εκείνο που δεν γνωρίζαμε μέχρι σήμερα είναι ότι, σύμφωνα με ορισμένες παραδόσεις, τον καθοριστικό ρόλο για τη συνάντηση των δυο σπουδαίων αυτών ανθρώπων έπαιξε το πουλί τσαλαπετεινός. Το γνωστό χαρισματικό πουλί, που βρισκόταν στην υπηρεσία του γητευτή και προστάτη των πτηνών Σολομώντα, για μεγάλο διάστημα εκτελούσε χρέη μεσάζοντα μεταξύ του βασιλέα του Ισραήλ και ποιητή του μεγαλύτερου ερωτικού ποιήματος που βλάστησε ποτέ –*Το Άσμα Ασμάτων*– και της βασίλισσας του Σαβά, έως ότου πραγματοποιηθεί η ονειρική και ξακουστή συνάντησή.

Το εντελώς ιδιαίτερο και εξαιρετικά θελκτικό παρουσιαστικό των τσαλαπετεινών, η εξοικειώσή τους με τον άνθρωπο, είχε μεγάλη επίδραση στα έθιμα και στις δοξασίες των λαών, όπως λ.χ. σε μεγάλες περιοχές της Αρχαίας Αιγύπτου: εκεί θεωρούνταν ιερά πτηνά και η μορφή τους απεικονίζεται σε τοίχους τάφων και ναών. Τις ίδιες τιμές τούς απέδιδαν και στη Μινωική Κρήτη.

Στην κωμωδία του Αριστοφάνη *Ορνίθες*, ο τσαλαπετεινός κατέχει περιβλεπτή θέση, ενώ η παράδοση του Ισλάμ αναφέρει ότι ένας τσαλαπετεινός γλίτωσε τον Μωυσή και τα τέκνα του Ισραήλ από τη γιγάντισσα Ογκ (Og), κατά τη διάβασή τους από την Ερυθρά Θάλασσα. Στην Περσία θεωρούνταν σύμβολο της αρετής. Ένας τσαλαπετεινός ήταν ο ηγέτης των πτηνών στο περσικό βιβλίο ποιημάτων *Η διάσκεψη των πουλιών* (Mantiq al-Tayr). Αντιθέτως, για τους κατοίκους του μεγαλύτερου μέρους της Ευρώπης, ήταν απλώς ένας νανούργος κλέφτης- οι Σκανδιναβοί τον θεωρούσαν προάγγελο του πολέμου. Στην εσθονική παράδοση συνδέεται με τον Κάτω Κόσμο.

Τον Μάιο του 2008, ο τσαλαπετεινός επιλέχθηκε, ύστερα από δημοσκόπηση, ως το εθνικό πτηνό του Ισραήλ σε συνδυασμό με την 60ή επέτειο της ίδρυσης κράτους. Είναι ακόμη το επίσημο πτηνό της επαρχίας Πουντζάμπ της Ινδίας, αλλά και στο Πανεπιστήμιο του Γιοχάνεςμπουργκ απολαμβάνει όχι και λίγες τιμές από φοιτητές και εκπαιδευτικούς, ξέχωρα ότι είναι η μασκότ του Πανεπιστημίου ή ότι η μορφή του εμφανίζεται σε γραμματοσήμα διαφόρων κρατών. Επίσης, είναι ο ήρωας διαφόρων επιτυχημένων τραγουδιών ως και εξαιρετικά πολλών λαϊκών παραμυθιών ή μύθων, αρχής γινομένης από τον «Τσαλαπετεινό και την καρακάξα» του νάνσοφου και πανανθρώπινου Αισώπου.

Ο Οβίδιος, στις *Μεταμορφώσεις* (βιβλίο 6), αναφέρεται στην τραγική περίπτωση του μυθικού βασιλιά της Θράκης Τηρέα, ο οποίος είχε νυμφευθεί την Πρόκνη, κόρη του βασιλιά της Αθήνας, μα αργότερα βίασε την αδελφή της, ονόματι Φιλομήλα, τη γλώσσα της οποίας έκκοψε για να μη γίνει γνωστή η αποτρόπαια πράξη του- ο αδίστακτος Τηρέας διέπραξε ασφαλώς ύβριν, ενώ άλλη ύβριν –αποκρουστικότερη αυτή– τέλεσαν και οι δυο αδελφές και κόρες του βασιλιά Πανδίων, με αποτέλεσμα να συσσωρευθούν στην οικογένεια μεγάλες και δυσβάστακτες συμφορές. Πράξη θεϊκού ελέους ήταν ότι οι δυο αδελφές, μεταμορφώθηκαν σε αηδόνι και χελιδνί και ο Τηρέας σε τσαλαπετεινό. Αναφορές στον μύθο γίνονται και από τον Δημοσθένη, στον *Επιτάφιο*, και από τον Θουκυδίδη (Βιβλίο Β' 29).

Ο τσαλαπετεινός αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικότερες φιγούρες της ελληνικής και ευρωπαϊκής ορνιθοπανίδας, θεωρείται «απαραινώνριστο είδος» διότι δεν συγγέεται με κανένα άλλο πτηνό, τούτο όμως τον θέτει σε διαρκείς κινδύνους: η λαθροθηρία- τον κυνηγούν με σκοπό την ταρξικευση. Πάντως, άμα πιαστεί, εύκολα ημερεύει και κυκλοφορεί άνετα στο σπίτι και στην αυλή- μαθαίνει να εκτελεί διάφορα παραγγέλματα και αφοσιώνεται στα μέλη της οικογένειας. Εάν επιθυμεί να πετάγματα και τα ψηλώματα, φεύγει και ξαναγυρνά και ξαναφεύγει αντλώντας το γαλάζιο του ουρανού και τις ευωδιές της εξοχής.

Το είδος περιγράφηκε πρώτη φορά το 1758, από τον Σουηδό φυσιοδίφη Κάρολο Λινναίο στο έργο του *Systema Naturae*. Πρόκειται για είδος του Παλαιού Κόσμου, που ζει και αναπαράγεται σε Ευρώπη, Ασία και Αφρική. Στην πατρίδα μας εμφανίζεται με τα χελιδόνια- και σχεδόν μαζί τους μας αποσιειρά. Αγαπά τις ανοιχτοστές, αν και τα τελευταία χρόνια μπορεί κανείς να τον δει στα πάρκα, ακόμη και τον χειμώνα, στους κήπους των σπιτιών. Στην ταράτσες. Ορισμένοι από αυτούς δεν φεύγουν, μισούν τις πόλεις- και οι πόλεις ανταποδίδουν. Πλέον γίνονται επιδημιακοί. Οι γεωργοί το καλοδέχονται το τερπνό αυτό πουλί, γιατί είναι και πολύ ωφέλιμο στις καλλιέργειες. Τρώει κουνούπια, σαλιγκάρια, κάμπιες, σκουλήκια, που τα αναζητά στους κορμούς των δέντρων, στις σχισμές των βράχων, στο χώμα, στα φύλλα. Η λαϊκή ελληνική ονομασία του πτηνού έχει την εξής ετυμολογία: τσαλαπετεινός < τσαλί (τουρκ. calı) < θάμνος, φρύγανο + πετεινός = κόκορας των θάμνων.

Ο τσαλαπετεινός απαντάται στον ελλαδικό χώρο με πλήθος ονομασίες: αγριοκοκοράκι, εποπάς, κουκλοπετεινός, παρδαλόφτερος, κατσουλοπετεινάρο, ξυλοκόκορας, πουπούξιος, κουκουτίκουλι, μουμουζέλα, πίπιζα κ.ά. Ονομαστός δρομέας, αλλάζει συνεχώς κατευθύνσεις και, όταν ανυψώνεται, οι κινήσεις του είναι κυματιστές- με τις φτερούγες ανοικτές, μοιάζει με πελώρια πεταλούδα.

Το κείμενο αυτό για τον ωραίο και ευαίσθητο πρίγκιπα γράφτηκε με μεγάλη αγάπη, εφόσον μέρες τώρα ανταμώνουμε. Πέρασαν κάμποσες εβδομάδες αφότου τον πρωτοείδα στο πάρκο της γειτονιάς μου. Προηγουμένως είχα ακούσει τον κελαιδισμό του. Μαλακός: μια σειρά φλουταριστών, διαδοχικών *ουπ-που* ακούστηκαν από μακριά. Κελάδημα γνώριμο, σκέφθηκα, κι ευθύς εκείνος παρουσιάστηκε. Βάδιζε διαστακτικά, ενώ η λάμψη των χρωμάτων του φωτίζε το δειλινό. Μια αστραπή εμπρός στα πόδια μου και μια μικρόσωμη ύπαρξη μαγική. Φιγούρα που δεν έχει το ταίρι της, που δεν συγγέεται με κανένα άλλο πτηνό. Μορφή αγαπημένη παιδιόθεν. Πόσες φορές δεν με συντρόφευε στο αμπέλι μας ή στο μπιστόνι, όπου με τους ήχους των καρπουζιών καθώς ωρίμαζαν και τανούζονταν, ακουγόταν και το λάλμά του: *ουπ-που, ουπ-που*. Γλυκά που με αγκάλιαζε η νύχτα μες στη γαλήνη και στις εξάισιες φωνές των π्लाσμάτων της...

Είναι κάτι μέρες τώρα που το γοητευτικό πουλί, το βασιλόπουλο του παραμυθιού, εμφανίζεται στο παράθυρο του γραφείου μου. Με κοιτά. Το κοιτώ. Του γελώ. Έπειτα, το πουλί με το στέμμα, κάνοντας μια μικρή στροφή, αναχωρεί για τα ψηλά μονοπάτια. Και έχω μια βεβαιότητα που γίνεται χαρά ότι ο γείτόνάς μου, ο ωραίος τσαλαπετεινός, δεν θα αποδημήσει. Ήδη τον βλέπω για επιδημιακό...

Η Ελένη Σαραντίτη είναι μέλος της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας.

[Το εικαστικό που συνοδεύει το κείμενο είναι του Γιώργου Βαρλάμου (Πάρος 1922 – Αθήνα 2013), ζωγράφου και χαράκτη, ο οποίος επιδόθηκε ιδιαίτερως στην ξυλογραφία και την εικονογράφηση βιβλίων. Τα παντός είδους άνθη του είναι εξαιρετικής τέχνης.]

